

"Η ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΣΗΜΕΡΑ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟ"

Μαρία Δημοπούλου - Λαγωνίκα (M.S.W.)

Καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας

ΤΕΙ Αθήνας

Η ρευστότητα στη δομή και τις λειτουργίες της οικογένειας στην Ευρώπη σήμερα, είναι ένα θέμα με ευρείες προεκτάσεις, που δύσκολα αναπτύσσεται σε μία διάλεξη, από ένα άτομο.

Σ' αυτή την παρουσίαση σήμερα, θα προσπαθήσω να επισημάνω τη σταδιακή μεταβατική πορεία ορισμένων οικογενειακών σχημάτων στην Ευρώπη, σε διαφορετικό χρόνο και τόπο. Θα επισημανθεί ιδιαίτερα ο μεταβατικός χαρακτήρας της σημερινής οικογένειας, με τις ενοποιητικές του δυνάμεις αλλά και τις διαφοροποιήσεις του, ανάλογα με τις γεωγραφικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές του διαστάσεις.

Είναι δύσκολο να διατυπωθεί και να περιγραφεί ένα "τυπικό οικογενειακό σχήμα" απόλυτα παραδεκτό και εφαρμόσιμο στην Ευρώπη σήμερα. Γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι, ο θεσμός της οικογένειας σήμερα, στην τωρινή του λειτουργικότητα και στους μελλοντικούς του προσανατολισμούς και αξίες, γίνεται όλο και περισσότερο ασαφής και αμφιλεγόμενος διερχόμενος από σοβαρές διαφοροποιήσεις.

Κοινός στόχος των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα των κοινωνικών λειτουργών είναι η κατανόηση των σταδιακά μεταβαλλόμενων δομών και λειτουργιών της οικογένειας και συνεπώς, η μελέτη και διατύπωση μεθόδων και τεχνικών μέσα από ποικίλα θεωρητικά σχήματα, που αποσκοπούν στη διατήρηση και υποστήριξη του θεσμού, σε μια κοινωνία που αλλάζει.

Μιλώντας όμως για οικογένεια, σε ποιο τύπο οικογένειας αναφερόμαστε; Στην τωρινή πραγματικότητα, έχουμε απομακρυνθεί κατά ένα σημαντικό ποσοστό από την παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια, και διερχόμαστε μέσα από τον αμφισβητούμενο πλέον τύπο της πυρηνικής οικογένειας. Νέοι τύποι οικογενειακών σχημάτων έχουν εμφανισθεί και ολοένα και περισσότερο λειτουργούν στις μετα-βιομηχανικές χώρες, σαν αποτέλεσμα των μεταβαλλόμενων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών και αξιών. Εμείς λοιπόν οι κοινωνικοί λειτουργοί, τι είδους οικογένεια πρόκειται να υποστηρίξουμε;

* Εισήγηση στο Σεμινάριο της Διεθνούς Ομοσπονδίας Κοινωνικών Λειτουργών - IFSW, συνδιάσκεψη της Liaison Committee, με θέμα "Changing Faces of Family Life in Europe, with a special view on the situation of the child" που έγινε στις Βρυξέλλες, 7 & 8 Νοεμβρίου 1994.

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που συναντούμε στην καθημερινή μας πρακτική σαν επαγγελματίες, αλλά και σαν πολίτες της σημερινής, “παγκόσμιας κοινωνίας”, η οποία αλλάζει με ταχείς, αλλά άνισους ρυθμούς σε κάθε χώρα στην Ευρώπη.

Στην ανάλυση των παραπάνω θεμάτων, ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην έννοια της *κοινωνικής αλλαγής* άλλοτε και τώρα, στα μεταβαλλόμενα σχήματα της οικογενειακής ζωής, και στην προβληματική της κρίσης που διέρχεται η σημερινή οικογένεια.

Η “κοινωνική αλλαγή” ... ορίζεται ως “μία ευδιάκριτη μεταβολή στις δομές ενός κοινωνικού συνόλου, η οποία δεν είναι ένα στιγμιαίο συμβάν, ... είναι αποτέλεσμα των αλληλοδιαπλεκόμενων κοινωνικών δυνάμεων και έχει ένα χαρακτήρα μονιμότητας... Η Κοινωνική αλλαγή αναφέρεται σε κοινωνικά σύνολα και σε μεταβολές στις δομές ενός συστήματος - της κοινωνίας - ή/και σε μεταβολές υποσυστημάτων, όπως είναι η οικογένεια σαν κοινωνικός οργανισμός” (Δ. Τσαούσης). Όλες οι θεωρίες της κοινωνικής αλλαγής ξεκίνησαν από τις ιδέες της προόδου, της ισότητας, της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Παλαιότερα, το όραμα για μια καλύτερη κοινωνία κυριαρχούσε. Στα χρόνια μας, στην μετα-βιομηχανική κοινωνία, η οποία ξεκίνησε από τον δυτικό πολιτισμό, στη Δυτική, Βόρεια Ευρώπη και ΗΠΑ, και τώρα σταδιακά επεκτείνεται σ’ όλη την Ευρώπη, και σε πολλά μέρη του κόσμου, πάντα με διαφορετικούς ρυθμούς, αυτό το όραμα για μια ανθρωπιστική, ολοκληρωμένη βελτίωση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου, γίνεται όλο και πιο μακρινό και δυσδιάκριτο.

Η ανάπτυξη και επέκταση της βιομηχανοποίησης, της τεχνολογίας, της ηλεκτρονικής, της πληροφορικής, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, η αύξηση του κατά κεφαλή εισοδήματος για ορισμένες κοινωνικές τάξεις, είναι οι μονόπλευρες μόνο ενδείξεις βελτίωσης του επιπέδου ζωής των ανθρώπων. Τα απρόβλεπτα *υπο-προϊόντα* αυτής της απότομης τεχνολογικής εξέλιξης, αντικατοπτρίζονται στις ανθρώπινες κοινωνίες σαν μία βαθειά κρίση και διάσπαση θεσμών και αξιών. Η άλλη όψη της ονομαζόμενης “κοινωνίας της αφθονίας” είναι οι ταχύτατα αυξανόμενοι αριθμοί των “νέων φτωχών” και ανέργων σ’ όλη την Ευρώπη, καθώς και σε αποδιοργανωτικές συνέπειες στην οικογένεια.

Στις τωρινές κοινωνίες, οι τεχνολογικές αλλαγές γίνονται τόσο ραγδαία και σε τόσο μεγάλη έκταση, ώστε το χάσμα μεταξύ του υλικού και του πνευματικού (cultural) πολιτισμού, να μεγαλώνει (Π. Σταθόπουλος). Ο άνθρωπος δεν μπορεί να απορροφήσει και να αφομοιώσει τα εξωτερικά ερεθίσματα και πληροφορίες της ονομαζόμενης “τεχνολογικής εποχής” με την ίδια ταχύτητα, όπως εισδύουν στην καθημερινή του ζωή. Οι αξίες, τύποι συμπεριφοράς, ήθη και έθιμα, κινούνται με βραδύτερους ρυθμούς. Η πολιτισμική επιβράδυνση (cultural lag) διαποτίζει την καθημερινή ζωή του σύγχρονου ανθρώπου στην Ευρώπη, και στα περισσότερα μέρη του κόσμου.

Τώρα, στα τέλη του 20ού αιώνα, η αισιοδοξία για ένα καλύτερο κόσμο, για μια κοινωνικά δίκαια κοινωνία και “οργανωμένη” οικογένεια, έχει χαθεί. Η έννοια της κοινωνικής αλλαγής ταυτίζεται πλέον στην αντίληψη του ανθρώπου, με την ανομία, τον πεσσιμισμό, τη διάσπαση κοινωνικών θεσμών και αξιών, την αλλοτρίωση της οικογένειας και του ατόμου.

Οι διαδικασίες όμως σύνδεσης και “ενοχοποίησης” του τεχνολογικού πολιτισμού με τη διάσπαση των κοινωνικών θεσμών και ιδιαίτερα του θεσμού της οικογένειας, δεν μπορεί να είναι μονοδιάσπατες, ούτε απλοποιημένες στη μορφή τους. Η πολυπλοκότητα των κοινωνικών παραμέτρων που επηρεάζουν την οικογένεια, και οι λεπτές διεργασίες εσωτερίκευσης εξωτερικών μηνυμάτων από τα μέλη της, υπαγορεύουν ένα προβληματισμό για βαθύτερη ανάλυση του φαινομένου αυτού από τον κοινωνικό επιστήμονα.

Σύμφωνα με τη θεωρία των συστημάτων, κάθε οργανισμός - κοινωνικός, ανθρώπινος - είναι συνδεδεμένος με τα μέρη του, τα οποία επίσης σχηματίζουν χωριστές ενότητες. Αλλαγή στο ένα μέρος του συστήματος, επηρεάζει όλα τα άλλα μέρη, μικρότερα, ή μεγαλύτερα. Κάθε οργανισμός οφείλει την ύπαρξή του και την λειτουργικότητά του στη διαπλοκή των σχέσεων των μερών του, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με τους μηχανισμούς της *ομοιόστασης* και *επανατροφοδότησης* (Μ. Δημοπούλου - Λαγωνίκα).

Είναι λοιπόν κατανοητό, ότι σ’ αυτό το αλληλοδιαπλεκόμενο συσχετισμό των συστημάτων, η οικογένεια, σαν ένα μικρότερο σύστημα τοποθετημένο στο ευρύτερο σύστημα της κοινωνίας, δεν μπορεί να μείνει άθικτο από τις δυνατές δυνάμεις που επενεργούν στις βιομηχανικές και κυρίως μετά-βιομηχανικές κοινωνίες. “Κανένας άνθρωπος δεν είναι νησί” ... και καμμία οικογένεια δεν είναι νησί, και ούτε ποτέ υπήρξε. Η μόνη διαφορά είναι ότι στην εποχή μας, οι κοινωνικές αλλαγές είναι συχνά γρήγορες και κατακλυσμικές, ενώ η επικοινωνία με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τείνει να ισοπεδώνει τύπους συμπεριφοράς, τρόπους ζωής, και ακόμη αξίες και πεποιθήσεις.

Σ’ αυτό το σημείο εύλογο είναι το ερώτημα: Εφ’ όσον το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα κατακλύζεται από τόσο ραγδαίες και αντιφατικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, πώς είναι δυνατόν το σύστημα - οικογένεια να παραμένει άθικτο; Αναφερόμενοι στο οικογενειακό σύστημα σήμερα, είναι δυνατόν να επικαλεσθούμε ακόμη τον Παρσονικό τύπο της πυρηνικής οικογένειας; Και εάν αυτός ο τύπος της πυρηνικής οικογένειας - με τον πατέρα - σύζυγο, μητέρα - σύζυγο και παιδιά - σταδιακά μεταβάλλεται στη δομή και στις λειτουργίες του, μπορούμε να μιλούμε για *κρίση* στο θεσμό της οικογένειας, ή στην προσπάθεια των μελών της - ίσως σε ασυνείδητο επίπεδο - να είναι *λειτουργική* στον μεταβαλλόμενο κόσμο γύρω μας;

Η σύγχρονη οικογένεια - με οτιδήποτε σχήμα και μορφή σταδιακά παίρνει - μπορεί να αποδείξει την χρησιμότητα και αναγκαιότητά της ως θεσμός, με το σταδιακό μετασχηματισμό της δομής της και τον *επαναπροσδιορισμό* των ρόλων και λειτουργιών των μελών της. Και εάν είναι έτσι, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η σύγχρονη οικογένεια περνάει κρίση;

Η *κρίση*, όπως γνωρίζουμε, είναι κίνδυνος αλλά συγχρόνως και *ευκαιρία*. Μια ευκαιρία για επίκληση βελτιωμένων τύπων λειτουργικότητας, μέσα σε μια κοινωνία που αλλάζει. Η κρίση διαταράσσει προηγούμενες ισορροπίες, και προκαλεί νέες ανταποκρίσεις για βελτιωμένη, ίδια ή περισσότερο αποδιοργανωμένη συμπεριφορά. Με αυτή την έννοια, η κρίση είναι μια επίκληση για νέα δράση, μια πρόκληση για λειτουργία νέων προσαρμοστικών μηχανισμών στο άτομο, στην οικογένεια, στα κοινωνικά σύνολα. Η κρίση σαν εύνοια και κατάσταση εμπεριέχει το δυναμικό της *εξέλιξης* (C. Rapoport).

Με αυτή την έννοια λοιπόν, η κρίση που χαρακτηρίζει το θεσμό της οικογένειας σήμερα, μπορεί να μην σημαίνει διάσπαση, αλλά μια συνεχιζόμενη αναπροσαρμοστική διεργασία, στη μετασχηματιζόμενη κοινωνική πραγματικότητα.

Εν τούτοις, η διαδικασία αναπροσαρμογής σε νέους τύπους λειτουργικότητας έχει αποδειχθεί από τους κοινωνικούς επιστήμονες και κλινικούς ότι είναι επικίνδυνη. Εάν η σύγχρονη οικογένεια πρέπει να αναπροσαρμόζεται στη συνεχή αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας με ανα-διαμόρφωση της δομής, λειτουργιών και ρόλων των μελών της, διατηρώντας πάντα τις απαραίτητες ισορροπίες, ποιος είναι ο βαθμός της “αλλαγής” που μπορεί να θεωρηθεί “ασφαλής” για την ψυχική υγεία των μελών και την “ακεραιότητα” της οικογένειας στο σύνολό της;

Παράλληλα, κάθε πολιτισμός που χαρακτηρίζεται από τη δική του *εθνική ταυτότητα*, διαφοροποιείται από ιστορικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς παραμέτρους, στο βαθμό που τα μέλη του απορροφούν τις νέες πραγματικότητες και στην αλληλοδιαπλοκή των σχέσεων των μελών του. Η αναζήτηση για νέους τύπους λειτουργικότητας είναι διαφορετική όχι μόνο σε κάθε πολιτισμό και κοινότητα, αλλά και σε κάθε χωριστή οικογένεια, με την εξωτερική της δομή και όρια, αλλά και από την εσωτερική της ομοιοσταση.

Κοινωνικές έρευνες και κλινική πρακτική διαφοροποιούν τα επίπεδα της “λειτουργικής ομαλότητας” που θα επέτρεπαν στη σύγχρονη οικογένεια να διανύσει αυτό το “επικίνδυνο πέρασμα”, από το παραδεκτό και παγιωμένο τύπο της πυρηνικής οικογένειας, σε νέα σχήματα και τύπους οικογενειακής ζωής, ιδιαίτερα στις μετα-βιομηχανικές κοινωνίες, που επίσης μπορεί να είναι λειτουργικά για τα μέλη της.

Σήμερα, στη δεκαετία του 1990, έχουμε αναμφίβολα εισέλθει σε μια νέα εποχή όπου οι κοινωνιολογικές θεωρίες, η μακρόχρονη κλινική πρακτική των κοιν. λειτουργών στην εργασία τους με τις οικογένειες και η κοινωνική πολιτική σχετικά με την οικογένεια, πρέπει να *επαναπροσδιορισθούν*. Ο επαναπροσδιορισμός αναφέρεται σε μικρο-κοινωνιολογικά θέματα που αναφέρονται στην οικογενειακή ομάδα σαν σύστημα, και σε μακρο-κοινωνιολογικά θέματα που αφορούν στην πολυπλοκότητα οργάνωσης της ιδιωτικής ζωής σε σχέση με την κοινοτική ζωή. (Λ. Μουσούρου)

Στην Ευρώπη σήμερα, με διαφορετικούς ρυθμούς και σε διαφοροποιημένους πολιτισμούς (*cultures*) και εθνικότητες, αναδύεται σταδιακά μια *κοινή* τάση στην οργάνωση της δομής και λειτουργιών της σύγχρονης οικογένειας: Είναι η *ρευστότητα* του ονομαζόμενου “συμβατικού” τύπου οικογένειας και η ανικανότητα των γνωστών θεωριών και μεθοδολογικών οργάνων, να μετρήσουν, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν αυτή τη “συνεχιζόμενη πραγματικότητα”. Μαζί με την ρευστότητα όμως, συνυπάρχει και η *σταθερότητα*, σαν ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της σύγχρονης οικογένειας (Λ. Μουσούρου). Οι διάφοροι τύποι και σχήματα οργάνωσης της οικογενειακής ζωής φαίνεται να συγκλίνουν σε κάποια κοινά χαρακτηριστικά:

Ο γάμος για παράδειγμα εξακολουθεί να αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό των “συμβατικών” πυρηνικών οικογενειών, όπως και των οικογενειών “διπλής σταδιοδρομίας” και των ονομαζόμενων “μεταβατικών” οικογενειών. Παρατηρούνται επίσης σε όλα τα οικογενειακά σχήματα, μερικοί κοινοί αναπτυξιακοί στόχοι (*tasks*) και λειτουργίες, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Η *ρρευσιτότητα* και η *σταθερότητα* λοιπόν, αποτελούν τις δύο αντιφατικές πλευρές, της ίδιας ενότητας, της οικογένειας. Σ' αυτήν την *αντίθεση* ακριβώς έγκειται και η πρωταρχική αιτία των προβλημάτων, διαταραχών και οικογενειακών κρίσεων, στις οποίες τα μέλη της οικογένειας εμπλέκονται και παγιδεύονται. Συγχρόνως, οι οικονομικές αντιξοότητες και η ανεργία, που επηρεάζουν σε υψηλά ποσοστά ιδιαίτερα τον νεανικό πληθυσμό της Ευρώπης, με άνιση κατανομή όμως στις διάφορες χώρες, αλλά και μέσα σε κάθε χώρα, συντείνουν στην πολυπλοκότητα του φαινομένου.

Εμείς, οι κοινωνικοί λειτουργοί, σαν κοινωνικοί επιστήμονες που παρεμβαίνουμε στις διαταραγμένες οικογένειες με ειδικές τεχνικές και δεξιότητες σε σχέση με τον κοινωνικό περίγυρο, χρειάζεται να στοχεύουμε, πέρα από τις "θεραπευτικές" παρεμβατικές πλευρές του επαγγέλματός μας, στη διαμόρφωση *κοινωνικής πολιτικής*, που θα συμπεριλάμβανε όλες αυτές τις προοπτικές και διλήμματα. Η κατάσθρωση κοινωνικής πολιτικής που υποστηρίζει το οικογενειακό σύστημα στο σύνολό του, δεν είναι δυνατόν να διατυπωθεί και να ολοκληρωθεί, παρά μόνο εάν γίνει κατανοητή η τωρινή πραγματικότητα, και η διπλή, αντιφατική μορφή της σύγχρονης οικογενειακής ζωής.

Σ' αυτό το σημείο θα ήταν σκόπιμο να σκιαγραφήσω σύντομα, με συγκεκριμένες αναφορές, την οικογένεια του σήμερα, στη μεταβαλλόμενη μορφή της, μέσα από διαχρονικές, κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις.

Η γνωστή δομή της εκτεταμένης οικογένειας συσχετιζότο κυρίως με τον "παραδοσιακό, αγροτικό τύπο κοινωνικής οργάνωσης". Κάθε άτομο ανήκε στην οικογένειά του, και στον κύκλο των φίλων και συγγενών, οι οποίοι ήταν λειτουργικά ενταγμένοι στην κοινότητά τους. Η οικογένεια λειτουργούσε σαν υποσύστημα, στο ευρύτερο σύστημα της κοινότητας, που είχε σαν στόχο την επιβίωση των μελών της. Υπήρχε μια λειτουργική σχέση αλληλοεξάρτησης μεταξύ των ατόμων, της οικογένειας και της κοινότητας. Οι τύποι συμπεριφοράς του κάθε ατόμου αποφασίζοντο σε επίπεδο κοινοτικό. Εφ' όσον η επικοινωνία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης με τον εξωτερικό κόσμο ήταν περιορισμένα, οι αλλαγές ήταν αργές, ενώ οι αποφάσεις οι οποίες λαμβάνοντο συχνά σε επίπεδο κοινοτικό, παρέμεναν οι ίδιες για μεγάλο χρονικό διάστημα, και ήταν λειτουργικές. Αυτές οι αποφάσεις, σταδιακά μετατρέποντο σε τύπους συμπεριφοράς, σε αποδεκτές στάσεις και σε συστήματα αξιών. (Γ. Βασιλείου).

Το άτομο δεν λειτουργούσε τόσο στο γνωστικό επίπεδο για τις αποφάσεις του, αλλά ακολουθούσε τους τύπους συμπεριφοράς, τους καταξιωμένους από την κοινότητα, σύμφωνα με τη διαμορφωμένη *πολιτισμική ιδεολογία*, η οποία μεταδίδετο από γενεά σε γενεά μέσα από την παράδοση, τις αποδεκτές αξίες, τα ήθη, έθιμα, παραμύθια και τραγούδια (Γ. Βασιλείου).

Το μοντέλο αυτό συνέχιζε να διατηρεί τη συνοχή του και την λειτουργικότητά του, ενόσω η κοινότητα όπου ανήκει εξακολουθούσε να θεωρείται "επιφανειακά", σχετικά σταθερή. Χαρακτήριζε κοινωνίες της προβιομηχανικής εποχής, και ακόμη χαρακτηρίζει αγροτικές και ημι-αστικές κοινωνίες της Μεσογειακής Ευρωπαϊκής περιοχής. Σ' αυτόν τον τύπο της οικογένειας η συχνότητα των διαζυγίων ήταν χαμηλή και η τυχόν οικογενειακή αποδιοργάνωση δεν ήταν εξωτερικά εμφανής.

Με την είσοδο της βιομηχανοποίησης και αστικοποίησης στην κοινωνική σκηνή, είναι γνωστό ότι αυτός ο τύπος της οικογενειακής δομής δεν ήταν δυνατόν πλέον να επιζήσει. Σταδιακά, οι μικρές κοινότητες και οι οικογένειές τους άρχισαν να χάνουν τους κύριους στόχους και το νόημα ύπαρξής τους. Η οικογένεια δεν μπορούσε πλέον να διατηρήσει τη συνοχή της για να επιτύχει ορισμένους λειτουργικούς σκοπούς. Στη νέα κατάσταση που διαμορφώνονταν, η εκτεταμένη οικογένεια σταδιακά αντικαθίστατο από την πυρηνική.

Στη βιομηχανοποιημένη, αστική κοινωνία, όπου προέχουν οι αξίες της ανεξαρτοποίησης, αυτο-πραγμάτωσης και οικονομικής επιτυχίας, οι παραδοσιακοί τύποι συμπεριφοράς γίνονται δυσλειτουργικοί και ορισμένες φορές επικίνδυνοι. Η πυρηνική οικογένεια σταδιακά αποξενώνεται και περιορίζεται στα δικά της όρια, ενώ η ατομική "εγωιστική" ανάγκη για πρόοδο, αντικαθιστά οικογενειακούς και κοινοτικούς στόχους. Οι ατομικές φιλοδοξίες συχνά συγκρούονται με τις οικογενειακές και αυτή είναι μια συνεχιζόμενη διαδικασία που μας οδηγεί στην τωρινή κατάσταση της σημερινής οικογένειας.

Η σημερινή οικογένεια η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τοποθετείται σε οποιαδήποτε βιομηχανοποιημένη κοινωνία της Ευρώπης, είτε είναι Δυτική, ή Μεσογειακή, Κεντρική ή Ανατολική, πάντα με τις ευρύτερες πολιτιστικές, κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις, είναι ακόμη πυρηνική στην κυρίαρχη δομή της. Για την Ευρωπαϊκή κοινωνία ως ιδανικός τύπος της οικογένειας, εξακολουθεί να προβάλλεται η "συμβατική" οικογένεια με το παντρεμένο ζευγάρι και τα παιδιά τους.

Εν τούτοις κάθε άτομο στην τωρινή εποχή, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, λειτουργώντας ως δέκτης αλλά και πομπός των κοινωνικών μηνυμάτων, γεγονότων και συστημάτων αξιών, βρίσκεται σε μια κατάσταση που τον φέρνει αντιμέτωπο με τις προκλήσεις επιλογής του τύπου οργάνωσης της δικής του ατομικής ζωής.

Αυτή η τάση "ελευθερίας" στην επιλογή οργάνωσης της ιδιωτικής ζωής, σε συνδυασμό με μειωμένη υποχρέωση για "συμμόρφωση" στις κοινωνικές επιταγές και με μια σταδιακά αυξανόμενη χαλάρωση του "διεθνούς κοινωνικού Υπερεγώ", ξεκίνησε από τις Δυτικές - Σκανδιναβικές χώρες της Ευρώπης όπου κυριάρχησαν οι ταχείς ρυθμοί εκβιομηχάνισης και δημοκρατικοποίησης της κοινωνικής ζωής.

Οι Μεσογειακές Νότιες Ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες απορροφούν με πιο αργούς ρυθμούς αυτές τις ονομαζόμενες "σύγχρονες τάσεις", χαρακτηρίζονται από φαινόμενα "πολιτισμικής επιβράδυνσης" (cultural lag) και ως εκ τούτου, οι κάτοικοί τους εμφανίζονται περισσότερο μπερδεμένοι και διχασμένοι μεταξύ του παλαιού και του νέου.

Η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη με τις νέες πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές διαφοροποιήσεις από το τέλος της 10ετίας του 1980, μέχρι τις μέρες μας, με τα μεγάλα μεταναστευτικά κύμματα και κινητικότητα του πληθυσμού για εξεύρεση εργασίας, με την οικονομική ασάθεια στο σύνολό τους, αντιμετωπίζουν κατακλυσμιαίες κοινωνικές αλλαγές που έχουν ανάγκη ειδικής μελέτης και παρακολούθησης. Εν τούτοις, ένα γεγονός είναι πλέον σίγουρο: Τώρα που τα σύνορα είναι ανοικτά σ' όλη την Ευρώπη, ένα αμάλγαμα από νέες ιδέες, αξίες, τρόπους σκέψης, ζωής και συμπεριφοράς διαμορφώνεται σταδιακά. Κάτι κοινό αναδύεται μέσα από όλες αυτές τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές ανακατατάξεις.

Η Ευρωπαϊκή Κοινωνία στο σύνολό της με όλες τις πολιτισμικές, κοινωνικές, φυλετικές και εθνικές διαφοροποιήσεις σταδιακά βρίσκεται στην πορεία διαμόρφωσης ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών. Αυτή

είναι μια μακροπρόθεσμη διεργασία, η οποία έχει ήδη αρχίσει και επηρεάζει την οικογενειακή ζωή γενικά στη δομή και στις λειτουργίες της.

Μέσα σ' αυτόν τον ευρύτερο κοινωνικό, ευρωπαϊκό χώρο, νέα διαφοροποιημένα σχήματα οικογενειακής ζωής εμφανίζονται με αυξημένη συχνότητα:

1. Μεταβατικές οικογένειες (*transient families*)

Η δραματική αύξηση των διαζυγίων σ' όλη την Ευρώπη - με διαφορετικούς ρυθμούς σε κάθε χώρα - ακολουθείται από δεύτερους γάμους του ενός ή και των δύο πρώην συζύγων. Ο δεύτερος γάμος μπορεί να καταλήξει σε διάφορους συνδυασμούς οργάνωσης της οικογενειακής ζωής όπως:

- α. - η σύζυγος: έχει ένα ή περισσότερα παιδιά από τον πρώτο γάμο και τα παιδιά ζουν μαζί της.
- ο σύζυγος: δεν έχει παιδιά από τον προηγούμενο γάμο. Είναι ο πατριός των παιδιών της δεύτερης του συζύγου.
- β. - η σύζυγος: δεν έχει παιδιά από τον πρώτο γάμο, είναι η μητριά των παιδιών του δεύτερου της συζύγου.

Τα παιδιά μπορεί να ζουν με τους πατριούς τους ή όχι, μπορεί να επισκέπτονται τους γονείς τους ή όχι, μπορεί να έχουν σχέσεις μαζί τους ή όχι. Αυτή η "οικογενειακή" κατάσταση μπορεί να περιπλέκεται όταν η διαζευγμένη μητέρα ή πατέρας ζουν με σύντροφο, μαζί ή χωρίς τα παιδιά.

Όλες αυτές οι διαφοροποιήσεις στην οικογενειακή δομή αποτελούν πλέον μια νέα κατάσταση. Είναι οι λεγόμενες "μεταβατικές οικογένειες" που έχουν γίνει πρόσφατα αντικείμενο ειδικών ερευνών και κλινικής πρακτικής. Το ιδιαίτερα *διαταρακτικό* για τα *παιδιά* χαρακτηριστικό αυτών των οικογενειών είναι ο *μεταβατικός, ασταθής, χαρακτήρας* των οικογενειακών σχέσεων. Το παιδί χάνει την ασφάλεια που δίδει η *μία σταθερή οικογένεια*, καθώς και τα σταθερά γονεϊκά πρότυπα για ταύτιση. Εφ' όσον η αστάθεια στις σχέσεις των μελών συνεχίζεται για μακρύ χρονικό διάστημα, αυτές οι μορφές των "μεταβατικών" οικογενειών δυνατόν να προκαλέσουν σοβαρές διαταραχές στα παιδιά.

2. Οι οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας

Το σχήμα αυτό, αν και δεν είναι νέο, αυξάνεται συνεχώς στην τωρινή εποχή. Οι δύο σύζυγοι είναι αφοσιωμένοι όχι μόνο στον δικό τους εργασιακό χώρο, αλλά και στις απαιτήσεις της σταδιοδρομίας τους. (Λ. Μουσούρου)

Η γυναίκα έχει την ανάγκη, ικανότητα και φιλοδοξία να προεκτείνει τη δημιουργικότητά της πέρα από τα όρια της οικογένειας και του νοικοκυριού, στη δική της σταδιοδρομία. Αν και ο τύπος της οικογένειας αυτής, εξακολουθεί να παραμένει "συμβατικός", για να λειτουργήσει ικανοποιητικά θα πρέπει να *επαναπροσδιορισθούν* οι λειτουργίες της οικογένειας και οι ρόλοι των συζύγων. Η τυχόν εμφάνιση δυσμενών αποτελεσμάτων στην ισορροπία της οικογένειας αυτής και ιδίως στα παιδιά, θα εξαρτηθεί από τον βαθμό αποδοχής και εφαρμογής των νέων ρόλων και από τους δύο συζύγους.

3. Οι *μονογονεϊκές οικογένειες* αν και δεν είναι νέο φαινόμενο οικογενειακής οργάνωσης, στις μέρες μας αυξάνεται σημαντικά. Η σημερινή μονογονεϊκή οικογένεια κυρίως αναφέρεται είτε στη συνειδητή

επιλογή ενός συντρόφου (partner) και κυρίως της γυναίκας, να μεγαλώσει μόνη της τα παιδιά της, ή στα αποτελέσματα του διαζυγίου.

Συγχρόνως, ο ρόλος του πατέρα επαναπροσδιορίζεται, και ανάλογα με την νομοθεσία και την κυρίαρχη νοοτροπία κάθε κράτους στην Ευρώπη σήμερα, ο πατέρα είναι δυνατόν να απαιτήσει, εφ' όσον το επιθυμεί, να αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών του, ασκώντας πατρικό και μητρικό ρόλο συγχρόνως.

4. Η *κοινοβιακή ζωή* προήλθε από τη συνειδητή αντίδραση εκ μέρους των ζευγαριών στον “συμβατικό” τύπο οικογενειακής οργάνωσης. Το φαινόμενο της κοινοβιακής ζωής το οποίο εμφανίσθηκε στις Η.Π.Α. και σε Δυτικοευρωπαϊκές και Σκανδιναβικές χώρες στις προηγούμενες δεκαετίες (από το 1960), έγινε αντικείμενο μελετών και κοινωνιολογικών ερευνών.

Λόγω της ασάφειας των γονεϊκών προτύπων, σοβαρά ερωτήματα διατυπώθηκαν σχετικά με τους τύπους γονεϊκής και σεξουαλικής ταύτισης στα παιδιά, καθώς και για τη σύγχυση που τους προκαλούσε η ρευστότητα και ασάφεια των γονεϊκών προσώπων.

5. Η *φιλομόφυλη* συμβίωση είναι μια άλλη μορφή οργάνωσης της ιδιωτικής ζωής η οποία αντικαθιστά με αυξανόμενους αριθμούς τον παραδοσιακό τύπο οικογένειας.

6. Η *μοναχικότητα* και η συνειδητή επιλογή της, αποτελεί μια άλλη μορφή οικογενειακής οργάνωσης, η οποία βασικά υπογραμμίζει τον αρνητισμό του ατόμου σε οποιαδήποτε μορφή οικογενειακής ζωής. Εν τούτοις, η υιοθεσία παιδιών από μοναχικά άτομα και ιδιαίτερα από γυναίκες - εφόσον η νομοθεσία ενός κράτους το επιτρέπει - μπορεί να σημαίνει το σχηματισμό ενός άλλου οικογενειακού σχήματος, που αντικαθιστά το παραδοσιακό. (Λ. Μουσούρου)

7. Οι *θετές και ανάδοχοι* αποτελούν ένα άλλο οικογενειακό σχήμα. Αν και δεν πρόκειται για νέο τύπο οργάνωσης της οικογενειακής ζωής, οι κοινωνικές διαστάσεις και οι νέοι τύποι υιοθεσίας στην τωρινή πραγματικότητα, απαιτούν ειδική μελέτη και προσοχή.

Προβληματισμοί για τους κοινωνικούς λειτουργούς

Ο βαθμός και η έκταση που τα εναλλακτικά σχήματα οικογενειακής οργάνωσης καλύπτουν τις συναισθηματικές ανάγκες των μελών της οικογένειας και ιδιαίτερα των παιδιών, είναι ένα σοβαρό θέμα που μελετάται σε βάθος από τους ψυχολογικούς, θεραπευτές οικογένειας και κοινωνικούς λειτουργούς. Αυτό το θέμα χρειάζεται ξεχωριστή εκτίμηση από τη δική του κλινική σκοπιά, που δεν είναι δυνατόν να συμπεριληφθεί σ' αυτή την παρουσίαση.

Εξ' άλλου, η σύγχρονη “επιτρεπτική κοινωνία”, δεν αποδέχεται όλα τα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα με την ίδια στάση και παραδοχή. Εμείς οι κοινωνικοί λειτουργοί, που ζούμε σ' αυτή την μεταβατική εποχή με τις διαφοροποιήσεις αξιών, σχέσεων και οικογενειακών ρόλων, βρισκόμαστε σε διαρκή αναζήτηση ορισμένων υποστηρικτικών για την οικογένεια συστημάτων, παρά τα αντιφατικά και συγκρουσιακά εξωτερικά μηνύματα.

Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι οικονομικοί, πολιτικοί, πολιτιστικοί και θρησκευτικοί παράγοντες διαφοροποιούν το βαθμό, έκταση και ρυθμούς με τους οποίους διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες υιοθετούν τα διάφορα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα.

Κατά συνέπεια, αν και τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής διαφοροποιούνται σύμφωνα με την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και ανάγκες κάθε ευρωπαϊκής χώρας, η *τάση* είναι, για εμάς τους κοινωνικούς λειτουργούς της Ευρωπαϊκής Κοινωνίας, να αντιμετωπίζουμε την πραγματικότητα, όχι μόνο όπως εμφανίζεται στην συμπτωματολογία της, - αποδιοργανωμένες οικογένειες, διαζύγιο, εγκαταλειμένα παιδιά, συναισθηματική και σωματική κακοποίηση των παιδιών, γυναικών και γερόντων, διαταραγμένη ψυχική υγεία - αλλά κυρίως να είμαστε ικανοί να εκτιμούμε, να καταλήγουμε έγκαιρα σε διαγνωστική εκτίμηση, για τις ενδείξεις προδιάθεσης της οικογενειακής διάσπασης, πριν ακόμη τα συμπτώματα εμφανιστούν (πρωτογενής πρόληψη).

Έχοντας υπόψιν μου το ειδικό θέμα αυτής της συνάντησης - η ευημερία και προστασία των παιδιών, η συμμετοχή τους σε προγράμματα, σε κοινωνικές παροχές - θα τόνιζα ότι αυξανόμενοι αριθμοί παιδιών σε οποιαδήποτε Ευρωπαϊκή χώρα, μεγαλώνουν σε οικογένειες, “συμβατικές” ή μη, όπου οι ελάχιστες αναμενόμενες λειτουργίες τους και αναπτυξιακοί τους στόχοι (tasks) είναι ανεπαρκείς. Αυτά τα παιδιά μπορεί να μην ανήκουν απαραίτητα σε κάποια ειδική ομάδα των ονομαζόμενων “ατόμων υψηλού κινδύνου”. Εν τούτοις, διαμορφώνονται σε εύαλωτες προσωπικότητες που θα διαιωνίζουν, στην ενήλικη ζωή τους οικογενειακά σχήματα μη λειτουργικά πλέον για το σύνολο των μελών.

Το κρίσιμο σημείο για εμάς τους επαγγελματίες θα ήταν να εκτιμήσουμε, να προσεγγίσουμε τις *εσωτερικές*, αναπτυξιακές λειτουργίες *οποιαδήποτε* οικογενειακού *σχήματος*, την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων των μελών της, και την συνολική “ενδο-οικογενειακή” ατμόσφαιρα, ανεξάρτητα εάν πρόκειται για “συμβατική”, “μεταβατική” ή “υποκατάστατη” οικογένεια.

Το ερώτημα που έθεσα από την αρχή: “τι μορφή οικογένειας θα υποστηρίξουμε;” μπορεί εδώ να βρει μια πιθανή απάντηση:

“Υποστήριξη σε οποιοδήποτε οικογενειακό σχήμα το οποίο σύμφωνα με την διαγνωστική εκτίμηση του κοινωνικού λειτουργού, καλύπτει τις προϋποθέσεις για ένα υγιές περιβάλλον για τα *παιδιά* και τους συζύγους ή συντρόφους, και είναι *λειτουργικό* στην τωρινή πραγματικότητα και κοινωνία.

Οι βασικοί αναπτυξιακοί στόχοι και λειτουργίες των οικογενειών, είτε είναι “συμβατικές” (πυρηνικές) ή μονογονεϊκές, ή “μεταβατικές” είναι οι ίδιες:

- α. Παροχή σωματικής φροντίδας (τροφή, ένδυση, στέγαση, φροντίδα για την υγεία).
- β. Δυνατότητες για παροχή (χώρου, χρόνου και διευκολύνσεων για κάθε μέλος).
- γ. Καθορισμός ρόλων (όσο αφορά την υποστήριξη, την διαχείριση και την φροντίδα των μελών).
- δ. Κοινωνικοποίηση των μελών με σταδιακή ανάληψη ωρίμων ρόλων.
- ε. Διασφάλιση συναλλακτικών τύπων συμπεριφοράς που αναφέρονται στην έκφραση σιγοργής, επιθετικότητας, σεξουαλικότητας.

στ. Διαδικασίες ενσωμάτωσης και ανεξαρτοποίησης των μελών.

δ. Σύνδεση με την κοινωνία μέσω των θεσμών της (σχολείο, εργασία, εκκλησία, κοινοτική ζωή).

η. Ανάπτυξη και διατήρηση αξιών, κινήτρων, εμπιστοσύνης και αφοσίωσης (Duvall, 1988).

Αναγνωρίζοντας λοιπόν την αναγκαιότητα για κάποια μορφή σταθερότητας στην λειτουργικότητα της οικογένειας, θα επισημάνω εδώ μερικές γενικές τάσεις στην οικογενειακή πολιτική που θα συμβάλλουν στην υποστήριξη των μελών και ιδιαίτερα των παιδιών:

1. Οι Κοινωνικοί Λειτουργοί υπεύθυνοι για χάραξη οικογενειακής πολιτικής

Εφ' όσον οι Κοινωνικοί Λειτουργοί είναι ειδικοί στην διαγνωστική εκτίμηση της οικογένειας και στις τεχνικές παρέμβασης, σε συνάρτηση με το κοινωνικό περιβάλλον θα επικροτούσα τις προσπάθειες που καταβάλλονται από την Επιτροπή Διασύνδεσης (Liaison Committee) της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Κοινωνικών Λειτουργών, για εναρμόνιση της Εκπαίδευσης, κοινωνικής εργασίας στην Ευρώπη. Θα πρέπει όμως να δοθούν περαιτέρω κίνητρα και ευκαιρίες στους Κοινωνικούς Λειτουργούς για μεταπτυχιακές σπουδές, για συνεχιζόμενη μετεκπαίδευση, διακρατικά προγράμματα ανταλλαγών, ενδοϋπηρεσιακά σεμινάρια, ευρεία συμμετοχή σε διεθνή σεμινάρια και συνέδρια. Αναμένεται ότι αυτή η ευρύτερη γνώση με τα επιπρόσθετα προσόντα θα δώσει στους Κοινωνικούς Λειτουργούς την ευκαιρία να γίνουν σταδιακά αποδεκτοί από τις εθνικές τους κυβερνήσεις σε θέσεις επιτελικές για την διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής. Η οικογενειακή κοινωνική πολιτική θα πρέπει κυρίως να κατευθύνεται από καταξιωμένους Κοινωνικούς Λειτουργούς που κατέχουν υψηλές θέσεις στην διοικητική ιεραρχία.

Σ' αυτά τα συνεχιζόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην διαπολιτισμική κοινωνική εργασία σε μια κοινωνία πολυ-φυλετική, στην κοινωνική έρευνα και σε εξειδικευμένες παρεμβατικές τεχνικές στην θεραπεία οικογένειας.

Η ευρύτητα και εμβάθυνση των μαθημάτων, θα βοηθήσει τους Κοινωνικούς Λειτουργούς να δουν πέρα από τα προβλήματα της καθημερινής πρακτικής με τις "προβληματικές οικογένειες" και θα τους ευαισθητοποιήσει να συνειδητοποιήσουν τον επαναπροσδιορισμό των όρων "οικογένεια" και "οικογενειακή αποδιοργάνωση" στην μεταβαλλόμενη ευρωπαϊκή πραγματικότητα.

Οι Κοινωνικοί Λειτουργοί δεν μπορούν πλέον να δρουν σαν μεμονωμένοι "κυματοθραύστες" για να ανακόψουν τον καταίγιισμό των κοινωνικών προβλημάτων, όπως ελέχθη από ένα μέλος στο Συνέδριο των Σχολών Κοινωνικής Εργασίας στην Χάγη, το 1972. Αναφέρω επί λέξη: "Ο Κοινωνικός Λειτουργός ορθώνεται μπροστά στην "πλημμύρα" των κοινωνικών προβλημάτων που κατακλύζουν τώρα τα άτομα, τις οικογένειες, τις ομάδες, τις κοινότητες και τα έθνη, και προσπαθεί να στρέψει αυτό το ρεύμα, ή τουλάχιστον να το καθοδηγήσει, στην κατεύθυνση μιας κοινωνίας όπου όλα τα μέλη θα έχουν ίσες ευκαιρίες".

Αυτή η ιδεαλιστική τοποθέτηση, πόσο ρεαλιστική μπορεί να είναι στην σημερινή μεταβαλλόμενη Ευρωπαϊκή κοινωνία; Ή μήπως αποδίδεται στον Κοινωνικό Λειτουργό ο θεσμοθετημένος ρόλος του "κυματοθραύστη" από τις τοπικές κυβερνήσεις, για να περάσουν σ' αυτόν τις όποιες ενοχές τους για τα κοινωνικά

δεδειγμένη εξαίτιας της ανεπάρκειας και του “συστήματος” αλλά και των κοινωνικο-οικονομικών δυνάμεων που ξεπερνούν τις δυνατότητες και τα όρια οποιουδήποτε επαγγέλματος;

Αναφέρω τα ανωτέρω διότι πιστεύω ότι οι Κοινωνικοί Λειτουργοί για να μπορέσουν να υποστηρίξουν το οικογενειακό σύστημα θα πρέπει πρώτα να υποστηριχθούν οι ίδιοι στους ρόλους και αρμοδιότητές τους, από τις τοπικές κυβερνήσεις αλλά και την Ευρωπαϊκή πολιτική.

2. Πρωτογενής πρόληψη

Επανερχόμενη στη λήψη μέτρων για χάραξη οικογενειακής πολιτικής, θα περιελάμβανα στον χώρο της πρωτογενούς πρόληψης, προγράμματα που υποστηρίζουν “οποιοδήποτε λειτουργικό οικογενειακό σχήμα” τα οποία θα έπρεπε να οργανωθούν σε κάθε διοικητικό τομέα στα πλαίσια ευρύτερης τομεοποίησης μιας χώρας:

α. Οργανώσεις που αναφέρονται σε πολυεπίπεδες μη-προβληματικές προσεγγίσεις στα παιδιά, τους νέους και τους ηλικιωμένους. Αυτές οι Οργανώσεις θα καλύπτουν σε ολοκληρωμένη βάση τις πολλαπλές ανάγκες της οικογένειας στο προληπτικό επίπεδο.

β. Διοργάνωση ομάδων αυτοβοήθειας για την οικογένεια σε επίπεδο κοινοτικό.

γ. Δραστηριότητα ελεύθερου χρόνου. Βιβλιοθήκες και αθλητικές εκδηλώσεις (για όλες τις ηλικίες).

δ. Επαναξιολόγηση σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες των προγραμμάτων επιδοματικής πολιτικής. Ισχυροποίηση του οικονομικού επιπέδου οποιαδήποτε “οικογενειακού σχήματος” έτσι ώστε να μην απομακρύνονται τα παιδιά από τις οικογένειές τους για οικονομικούς και μόνο λόγους.

ε. Διοργάνωση ενός *Ινστιτούτου για την Υποστήριξη της Οικογένειας* το οποίο θα συμπεριλαμβάνει:

- Τον συντονισμό όλων των κρατικών και ιδιωτικών προγραμμάτων που αναφέρονται στην οικογενειακή πολιτική, διαγνωστική εκτίμηση και παρέμβαση.
- Ερευνητικά προγράμματα.
- Εφαρμογή προγραμμάτων - πιλότων.
- Διασύνδεση με Ευρωπαϊκά Προγράμματα.
- Διαμόρφωση προγραμμάτων Κοινωνικής Πολιτικής για χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Είναι γνωστό ότι πολλές από τις αναφερόμενες προτάσεις ήδη εφαρμόζονται σε Δυτικές και Σκανδιναβικές Ευρωπαϊκές χώρες και υπάρχει πολύτιμο υλικό από την εμπειρία τους.

Παρά την οικονομική απόκλιση μεταξύ των Δυτικών και Σκανδιναβικών χωρών, και των λιγότερο οικονομικά προνομιούχων κρατών της Νοτίας και Ανατολικής Ευρώπης, θα πρότεινα την ανάληψη γενίκευσης της οικογενειακής πολιτικής στην πρωτογενή πρόληψη, για όλες τις χώρες της Ευρώπης.

Η εμπειρία και συνεχής αξιολόγηση αυτών των σύγχρονων πιλοτικών προγραμμάτων θα αποτελέσουν πολύτιμη γνώση και οδηγό για τις χώρες που δεν τα έχουν ξεκινήσει ακόμη.

Στον σχεδιασμό αυτών των προγραμμάτων, πρέπει να ληφθούν υπόψη όλα τα οικογενειακά σχήματα, με την οικονομική, πολιτισμική και κοινωνική ιδιαιτερότητα της κάθε Ευρωπαϊκής χώρας.

3. Δευτερογενής πρόληψη

Η αποτυχία της οικογένειας να χρησιμοποιήσει κατάλληλους προσαρμοστικούς μηχανισμούς μπορεί να γίνει εμφανής σε συμπεριφορά προβληματική, είτε των μελών, ή στο σύνολο της οικογενειακής υπόστασης. Στο επίπεδο της δευτερογενούς πρόληψης, όπου υπάρχουν ενδείξεις συμπτωματολογίας, ο Κ.Λ. παρεμβαίνει χρησιμοποιώντας τεχνικές και δεξιότητες, αλλά και τις πηγές της κοινότητας καθώς και τα κρατικά προγράμματα.

Όταν η οικογενειακή συμπτωματολογία είναι ανοικτή και εμφανής (αποδιοργάνωση οικογένειας, διαζύγιο, βία, κακοποίηση, παραπωματικότητα), είναι γνωστό ότι καμία επαγγελματική ομάδα δεν είναι δυνατόν μόνη της να επιλύσει τα προβλήματα. Έντονη είναι η ανάγκη για πολυ-επίπεδη επαγγελματική συνεργασία συναφών επιστημών, καθώς και για οργανωμένα προγράμματα για συμβουλευτική και οικογενειακή θεραπεία. Αυτή η διεπιστημονική συνεργασία είναι πάντα απαραίτητη για όλα τα επίπεδα παρέμβασης.

Τελειώνοντας αυτήν την παρουσίαση, θα έδινα έμφαση όχι τόσο πολύ στα ειδικά προγράμματα κοινωνικής πολιτικής αλλά στην διαδικασία, τις αξίες, στάσεις και την *κυρίαρχη ιδεολογία* των επαγγελματιών που εμπλέκονται στην κοινωνική πολιτική.

Η σημερινή οικογένεια στην Ευρώπη οποιαδήποτε και αν είναι η εξωτερική της δομή — πρέπει να υποστηριχθεί σε βάση πολυ-επίπεδη, με χρηματοδότηση κρατική και Ευρωπαϊκή (Ενωμένη Ευρώπη), από κοιν. επιστήμονες και ιδιαίτερα κοιν. λειτουργούς με άρτια εκπαίδευση, από κρατικά και ιδιωτικά προγράμματα, και ιδιαίτερα από μια προοδευτική, ανθρωπιστική ιδεολογία που ακόμη ελπίζει σε ένα καλύτερο κόσμο, με λιγότερο πόνο στις οικογένειες και τα παιδιά της.

BIBLIOGRAPHY

- Ahron, Constance, "Redefining the Divorced Family: A Conceptual Framework", *Social Work, Journal of N.A.S.W.*, Vol 25, No 6, Nov. 1980.
- C.C.E.T.S.W. - Paper 21 - Social Work Curriculum Study. Report of a working group, "Teaching Social Work for a Multi-Racial Society", C.C.E.T.S.W., Nov. 1983.
- Chilman, C., "Welfare Reform or Revision? The Family Support Act of 1988", *Social Service Review*, the University of Chicago, Chicago, 111, 1992.
- Commission of the European Communities, European Social Policy: The Green Paper, Nov. 17, 1993.
- Commission of the European Communities, "Social Work Training in the European Community" by Liliane Cocozza, for I.F.S.W., Liaison Committee, Feb. 1989.
- Devore, W. and Schlesinger E., "Ethnic-Sensitive Social Work Practice", MacMillan Publishing Co, 1991.
- Dimopoulou-Lagonika, M., "Individual and Family Today and Tomorrow: Values, Needs, Orientations" - Presentation at a Convergence in Cyprus, held by the National Association of Cyprus Social Workers and I.A.K.E. (Institute for the Development of Social Work) I.A.K.E., Athens, 1994.
- European Conference: "Child Protection and Care: Trends and Prospects", National Welfare Organization, Papazisis Publishing Co, Athens, 1994.
- Georgas, D., "Social Psychology", Vol A', Athens, 1986.
- Howe, David, "An Introduction to Social Work Theory", General Editor Martin Davies, Ashgate, England, 1992.
- International Policy Papers, I.F.S.W., Editors: P. Dolan and E. Apostol, Geneva, Switzerland, 1988.
- Kalanzi-Azizi A. and Paritsis N. editors: "Family: Psycho-social, Psychotherapeutic Approaches", Greek Society of Mental Health and Neuropsychiatry of the Child, "Greek Letters", Athens, 1990.
- Kendall, Katherine, "Reflections on Social Work Education. 1950-1978", I.A.S.S.W., 1982.
- Loizos, Peter and Papataxiarchis, E. Editors: "Contested Identities in Modern Greece", Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991.
- Michel, A., "Sociology of Family and Marriage", Gutenberg, Athens, 1985.
- Moussourou L., "The Greek Family", Goulandri-Horn Foundation, Athens, 1984.
- Moussourou, M.M., "Sociology of the Contemporary Family", Gutenberg, Athens, 1993.
- Peg McCartt Hess, G. Folarin, A.B. Jefferson, "Effectiveness of Family Reunification Services: An Innovative Evaluative Model", *Social Work*, vol. 37, No 4, July 1992.
- Potamianou Anna, PhD. "On Aspects of Change in Greek Urban Families", Center for Mental Health, Athens, Greece 1978.

- Rapaport L., "The State of Crisis: Some Theoretical Considerations", *Crisis Intervention: Selected Readings*, Editor: H. Parad, F.S.A., N. York 1965.
- Stathopoulos Peter, "Social Change from the point of view of Social Sciences", 3rd Conference of the Hellenic Association for Social Workers, Athens, 1987.
- Tsaousis, D., "The Society of Man", Gutenberg Publishing Co. Athens.
- Vassiliou, G., "Explorations on the Transactions of Social Change, Family Life and Therapy Processes", *The Human Context*, vol. V, No 1, Spring 1973.
- Vosler, N.R. "Assessing Family Access to Basic Resources: An Essential Component of Social Work Practice", *Social Work*, vol. 35, No 5, Sept. 1990.